

Az erdélyi könyvtárakról.

(Az EME. 54-ik közgyűlésén, 1912 márczius 31-én tartott előadás.)

Erdélyi könyvtárakról szólván, követnünk kell a skolasztikusoknak elavult tanácsát és minden félreértés elkerülése végett meg kell állapítanunk, hogy nem feledkeztünk meg az únióról s így ez összefoglaló elnevezésen a minket közelebbről érdeklő *erdélyi* könyvtárakat, mint a nagy magyar közművelődés szerveit, fogjuk vallatóra.

Az erdélyi könyvtárak szerepe nemzeti közművelődésünkben különös jelentőséget nyert, mert azok itt nem csupán a műveltség, hanem kifejezetten a *magyar műveltség* szolgálatára vannak rendelve. Míg a nagy magyar Alföldön könyvtáraink a szellemi élet terjedését, Dunántúl a régi műveltség mélyülését, a Kárpátok éjszaki karélyában a magyar műveltség erősítését és terjesztését szolgálják, Erdélyben e kötelességek mindenikét végezniök kell s még azonfelül más egyebet is: versenyt állani a régi szász műveltséggel és irányítani a most keletkező oláh művelődési törekvéseket. A könyvtárak Erdélyben nem csupán a műveltség s a magyarság terjedésének eszközei, mint a Királyhágón túl, hanem egyben a nyelvben és hagyományban idegen műveltségekkel küzdő magyar szellemnek fegyverei is. Éppen ezért az erdélyi könyvtárak ügye az egész magyarság ügye, fejlődésük biztosítása az únióban foglalt kötelesség teljesítése. Látni való tehát, hogy nem a mindig szemünkre vetett szeparálódás, hanem a soha fel nem ismert únió szolgálatában fáradozunk. Mi jobban tudjuk és világosabban látjuk helyzetünket és föladatainkat és így a mi kötelességünk szót emelni mindenkor és mindenütt, a mikor és a hol nemzeti műveltségünk érdekében vélünk cselekedni. Az Erdélyi Múzeum-Egylet közgyűlése ilyen hely és alkalom és itt és ma kétszeresen érdekelhet bennünket az erdélyi könyvtárak kérdése.

Egyesületünk alapításától kezdve féltékenyen gondozta könyvtárát s az már eddig is jelentékeny szolgálatot végzett a hazai műveltség javára. Illő tehát, hogy egyszer-egyszer körül is tekintsen, de szükséges is, hogy időnkint, a napi munka robotját megszakítva, mintegy maga ellenőrzésére és további teendői tisztázására, felsőbb rendeltetése felől elmélkedjék. Az ilyen elmélkedésnek mindig van valami haszna, mert kritikával és a kritika mindig etikai énünk vallomásra bírásával jár.

„Annyira gyorsan élünk, annyira elfoglal a jelen és a jövő, hogy a fejlődési fokok szerves kapcsolatának kutatására vagy éppen méltatására, nem igen fordítottunk gondot.“¹ Ezt a szemrehányást ma is joggal lehet tenni, de mi nem akarjuk magunkra venni, mert az Erdélyi Múzeum-Egyesület közművelődésünk érdekeit hosszú ideig és egyedül jóval korábban képviselte, mint arra az anyaország gondolt. Természetesen, mert napról-napra látta, hogy jelenünkre jövőnk biztosítása érdekében egy sem fontosabb, mint közműveltségünknek buzgó szolgálata.

Erdélyi könyvtárakról akarván szólni, ismernünk kell azoknak régi és mai állapotát, nem csak egyes könyvtárakét, hanem az egész könyvtári világot, mely ma Erdélyben nemzeti közművelődésünknek egyik legfontosabb szerve. Természetes e világ rajzát megkivánni, de igen bajos megcsinálni; igen sokkal könnyebb megígérni, mint a tett ígéretet beváltani.

Természetes, ha az únió óta az erdélyi könyvtárakra vonatkozó külön fölvételek nem történtek. Pedig ha már ilyen munkát nem történt, nem ártott volna, ha az egyetlen könyvtári statisztikában, mely hazánkra vonatkozik, az Erdélyre vonatkozó eredmények külön lettek volna csoportosítva. Való, hogy 1848 óta a politikai Erdély megszűnt, de az erdélyi kérdések a mindennapi életben ma is állandóan szönyegre kerülnek s legnagyobb részükben ma is megoldatlanok, vagy csak elméletben vannak megoldva.

Az erdélyi magyarság művelése, tehát anyagi és szellemi értékeiben való megerősítése, elsőrendű politikai föladat, mely nem merülhet ki iskolák létesítésében, hanem más művelő eszközök támogatására és megteremtésére is kényszerül. A politikai, közgazdasági, vallásügyi és iskolai teendőknél túl, főleg a nép művelésében és a társadalmi művelődési igényei ellátásában kell szorgoskodni. Ez utóbbiak között első sorban a könyvtári és múzeumi munka áll s másodsorban az iskolán kívüli oktatás. Két oly nagy terület s oly fontos föladat, melynek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ha igaz az a köztudomású valóság, hogy a közműveltségnek egyik legjobb mérője a könyvtárak állapota, közművelődési politikánknek már réges régen meg kellett volna állapítani, hogy *Erdély magyarsága és műveltsége egy* és réges régen reá kellett volna magát vetnie arra, hogy műveltségét politikai érdekből és erején felül is gondoznia kell. Ezért fontos az erdélyi könyvtárak állapotának megismerése s ezért igen jó lett volna, ha az első magyar könyvtári statisztikában az erdélyi könyvtárakra mutató eredmények

¹ Wlassics Gyula elnöki megnyitója a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Szombathelyen tartott ülésén. Wlassics Gyula Elnöki megnyitó beszédei (Budapest, 1912.) 44. l.

külön lettek volna csoportosítva. Az erdélyi könyvtárakra vonatkozó adatok csoportosítása most történik tudtunkkal legelőször. Ezek az adatok 1884 december 31-ikére vonatkoznak, tehát Erdély könyvtárainak 1885-iki állapotát ismertetik.

Elemzésök akkor is igen tanulságos lett volna s talán arra is jó lett volna, hogy a közfigyelmet Erdélyre irányítsa. Azóta nagy idő múlt el, de tudtomra senki sem foglalkozott e szempontból György Aladár eredményeivel. Azóta jó negyedszázadot haladtunk, de Erdély közműveltségének tudatos irányítását és ily intézményeinek tervszerű gondozását ma is nehezen várjuk. Jobb későn, mint sohasem s így még most is időszerű György Aladár adatainak összefoglalása és a mennyire lehet, mai állapotunkkal való összevetése. Igaz, hogy ezek az adatok a ma szempontjából elavultak, de mint összehasonlító anyag, igen használhatók és igen becsesek. 1886 óta egyetlen ily munka sem készült, tehát még mindig ez az első és egyetlen forrásunk, melynek éppen az adja meg különös jelentőségét, hogy ma is társtalanul áll. Pedig alap gondolatában, a könyvtárak közművelődési szerepének fölismerésében, a hozájuk fűződő igények fölállításában és gondozásuk vagy kezelésük irányításában európai színvonalon áll és csak sajnálni lehet, hogy a maga idejében több figyelemben nem részesült és könyvtártudományi fölfogásában is magára maradt.²

Ez az első, tegyük hozzá, utolsó magyar könyvtári statisztika. 1884 december 31-iki fölvétel alapján készült s a magyar könyvtári viszonyok ismerői előtt természetes, hogy nem tarthat teljességre igényt. Nem pedig azért, mert a kiküldött kérdőíveket a statisztikai hivatal nem kapta mind vissza, továbbá azért sem, mert könyvtáraink akkori állapotának rajza és adatai ellenőrzésben nem részesülhettek. Mindennek dacára az első rendszeres könyvtári statisztika meglepő eredménnyel záródott. Azzal, hogy hazánk könyvtárak és könyvek tekintetében a gazdagabb országok közé tartozik. Ezt a képet azonban erősen halványítja először a könyvtárak anyagának közelebbi megismerése, mert igen nagy százalékban a mindennapi élettel nehezen kapcsolódó régi anyagot tartalmaznak, másodszor a használatukra vonatkozó kimutatás, mert nagyobb részben holt tőke gyanánt mutatkoznak; végül a könyvtárak ellátására, kezelésére, felszerelésére vonatkozó vallomások, mert ezek szerint könyvtárainknak legnagyobb százaléka nem áll színvonalon. Ez eredmények tanulsága tehát abban foglalható össze, hogy a magyar

² *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben.* Az Orsz. magyar. kir. statisztikai hivatal megbízásából szerkesztette György Aladár beltag. Budapest. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája, 1886. 4r. 4 és 615 lap. Egy térképpel. (Hivatalos Statisztikai Közlemények. Kiadja az Országos Statisztikai Hivatal.)

föld művelődési ösztöne és hivatása minden időben s a magyar föld egész területén élt, könyvet gyűjtött és forgatott, de a magyar élet zordon és változékony folyása a szellemi élet egyenletes fejlődését is untalan gátolta és akadályozta, sőt időnkint és helyenkint el is hervasztotta; továbbá abban, hogy a statisztika fölvétele idején könyvtári életünk nem állott színvonalon és a nemzeti élet szolgálatában, úgy, amint kellett volna. A műnek ezek a megállapításai a legjobban érdekelt könyvtári szakembereket, főként a fővárosi nagy könyvtárak embereit nem a legkellemesebben érintették s talán ebből lehet megérteni, hogy sem az egykorú kritika, sem a későbbi nemzedékek nem méltányolták vagy nem tudták méltányolni igaz érdeme szerint. Pedig ha e műnek alap gondolatát, szellemét és közművelődési szempontjait a maga korában megértették volna és gyümölcsöztették volna, igen sokkal előbbre lehetnénk, mint vagyunk. A könyvtárak szerepéről, rendeltetéséről és kötelességéről ily összefoglaló és tömör tanítást addig nem hallottunk s azóta is keveset, ha ugyan hallottunk. E mű szerzője a XIX. század könyvtártudományi eredményeit mind elsajátította s olyan emelkedett szempontokat tűzött ki, melyeket igen nagy kár volt nem követni. Azok a fejtegetései, melyekben a művelődési politika és a könyvtár viszonyát, a könyvtárak kötelességeit és felszerelésöket és a felvétel alapján mutatkozó eredményeket tárgyalja, meg nem érdemelt feledésben részesültek. Az 1885-iki állapotról szóló fölvételnek, az előbb említett nehézségek dacára is, igen értékes megállapításokat jelentenek és mint összehasonlításra alkalmas anyag, mindenkorra tanulságosak maradnak. Ez a fölvétel Erdélylyel külön nem foglalkozik ugyan, de az összefoglaló kimutatások annyira részletesek, hogy belőlük az Erdélyre vonatkozó statisztikát össze lehet állítani.

Mai állapotainkról a *Statisztikai Évkönyv*³ kimutatása szól, de benne csak az úgynevezett nagy könyvtárakra vonatkozó statisztika van meg s az is hiányosan.⁴

Könyvtárainkról készült ugyan a *Magyar Minervában*⁵ címűkönyv, de annak utolsó folyama is 1904-ből való, tehát mai állapotunk megítélésére nem alkalmas és összefoglaló statisztikája nincs is.

³ *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új folyam XVIII. 1910. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja a magyar kir. központi statisztikai hivatal. Budapest, 1911. 4r. XV és 533 lap.

⁴ A kolozsvári unitárius kollégium nagykönyvtára például nem szerepel benne.

⁵ *Magyar Minerva*. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címűkönyve. Közrebocsátják a múzeumok és könyvtárak országos tanácsa és országos főfelügyelősege. III. évfolyam. 1903—1904. Budapest, 1904. 8r. 6, 934, 2. l.

A monarchiára vonatkozó *Adressbuch*⁶ későbbi és teljességre alig tarthat számot. Ily módon tehát a mára tájékoztató statisztikánk nincs, meg kell elégedni azzal, ha a rendelkezésre álló művek adatait némi összehasonlításra alkalmas anyaggá tudjuk csoportosítani. Ez úton azonban mégis nyerünk egy pár beszédes adatot s néhány összehasonlító táblát,⁷ melyből megérthetünk néhány igazságot.

Az 1885-iki könyvtári statisztika megállapításai szerint Magyarországon nyolczadfél millió könyvet írtak össze, vagyis 1000 lakosra 555·1 könyv esett és egy négyzet km. területre 27·3 könyv.

Sorszám		Könyvek száma	Népesség 1880-ban	1000 lakosra esik könyv	Terület km ²	1 km ² re jut könyv
1	Magyarország (Erdély nélkül)	6,778,823	11,495,533	580·9	221,256	30·06
2	Erdély (Szilágy megyével) —	853,551	2,254,070	378·5	61,061	13·9
3	Magyarország és Erdély —	7,632,374	13,749,603	555·1	282,317	27·3

Magyarország és Erdély 1885. évi könyvállománya.

Ha már most ezt az összefoglaló és kedvező eredményt Erdélyre külön megállapítjuk, kitűnik, hogy Erdély az átlag mögött elmaradt, mivel Erdélyben ezer lakosra csak 378·5 és egy ²km-re 13·9 könyv jut, míg viszont Magyarországon 1000 lakosra 580·9 és egy ²km-re 30·6 könyv esik. Ez az eredmény, ha általában megnyugtató volt, Erdélyre vonatkozó részében, ha kiszámították volna, méltán kelthetett volna megdöbbenést. Talán politikából nem akarták meglátni, holott meg kellett volna látni, mert a könyvhöz fűzött szemléltető térkép Erdélyt nagyon is árvának mutatta. Fogaras, Háromszék, Kisküküllő, Torda-Aranyos és Kolozsmegyék területén ezer lakosra átlagban 100—100; Szilágy, Szolnok-Doboka, Maros-Torda és Csikmegyékben átlag 200—200; Beszterce-Naszód megyében átlag 300; Alsó-Fehér, Nagyküküllő, Udvarhely és Brassó megyében átlag 500 könyv sem esik ezer lakosra. Ezer könyvnél több ezer lakosra csak Szeben megyében, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt esett. Ezt a legkedvezőbb arányt Erdélynek igen kis területe, a százok földje és a magyarság két nagy városa mutatja, a legkedvezőtlenebbet az oláhoktól lakott megyék és a gyér lakosságú Csikmegye. Ez a szemléltető kép már ezelőtt negyedszázaddal eszmélthetett volna arra, hogy az erdélyi könyvtáraknak milyen nagy szerepök lehetne s a magyar könyvnek milyen fontos küldetése van Erdélyben. Azonban megelé-

⁶ *Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich. ungarischen Monarchie.* Von dr. Johann Bohatta und dr. Michael Holzmann. Wien, 1900. Sr. VI. és 573, 5 lap.

⁷ Ezt és a többi táblát Fancsali Sándor, Herepei V. Árpád segítségével Szabó György állította össze.

gedtek azzal a tudattal, hogy az átlagos arányszám (555:1) hazánkra igen kedvező, mivel „körülbelül kétszer annyi, mint — Svájcot kivéve — a legnagyobb arányszámokkal szereplő Amerikai Egyesült Államokban, Ausztriában és Bajorországban.“ Kétségtelenül megnyugtató, de a térkép tanulsága arra int, hogy könyv és könyvtár tekintetében igen nagy különbségek vannak az országnak egyes területei között, kivált Erdély kárára.

A táblázat további elemzése még több érdekes észrevétellel is gazdagította volna közművelődésünk felelős irányítóit. Különösen figyelemre méltó, hogy a legnagyobb viszonzyszámot mutató szász föld legalább tízszer akkora, mint a hasonló értékű két magyar város művelődési területe. Tehát kultúra és magyarság egyformán megdőbbsentő kisebbségben maradtak. Tovább menve, a magyar könyvtárak, mintegy szigetekként, egymástól távol, egymásra alig hatva jelennek meg, míg a szász könyvtárak sűrűn egymás mellett, egymást kölcsönösen támogatva mutatkoznak. Még tovább menve, a két magyar város együttvéve az egész Erdély könyvanyagának majdnem egyharmadát foglalja le. Tehát az amúgy is kedvezőtlen arány a valóságban még kedvezőtlenebb képet ad. Először azért, mert a szász földnek zárt tömegben élő, tehát szervezeten működő könyvtáraival szemben, a magyar könyvtárak nagy területeken vannak szétszórva, másodsor azért, mert a szétszórt könyvtárak jelentékeny számú könyve két város (Kolozsvár és Marosvásárhely) területére esik. Az egész Erdély mostohán van ellátva s még e mostohaságában is egyenlőtlenül és részekre szakgatottan, sőt a szászokkal szemben kedvezőtlenebb külső viszonyok közé került. Az oláh könyvtárak száma igen kicsiny, szinte alig számbavehető, de mégis számba veendő. Tovább menve, meg kell még azt is állapítani, hogy a jelzett és kedvezőtlen állapot rajza még jobban romlik, ha a könyvmennyiség eloszlását vizsgáljuk, még pedig Magyarországra és Erdélyre s fővárosaikra való gondosabb figyelemmel.

Budapest	---	---	---	---	---	2,102.348,	27·55%
Magyarország	---	---	---	---	---	4,676.475,	61·28%
Magyarország Budapesttel együtt						6,778.823,	88·83%
Kolozsvár	---	---	---	---	---	195.155,	2·56%
Erdély	---	---	---	---	---	658.396,	8·61%
Erdély Kolozsvárral együtt	---					853.551,	11·17%
						<u>7,632.374,</u>	<u>100%;</u>
						7,632.374,	100%

A könyv eloszlása 1885-ben.

Az ország fővárosa a magyarországi könyvmennyiségnek egyharmadát foglalja le, vagyis könyv tekintetében a magyar vidék igen el-

hanyagolt, ha meggondoljuk, hogy Budapest területe és lakossága hogyan aránylik a magyar vidék területéhez és lakosságához. Ez a megfigyelés alkalmas lett volna arra eszméltetni, hogy a frissen tértfoglaló idegen kulturális hatásnak befészkelődése aránytalan különbséget teremt a főváros és a vidék műveltsége között, a minek kettős veszedelme van. Először az, hogy a kozmopoliszra irányuló fővárosnak nyelve, ízlése, gondolkodása, tehát irodalma, műveltsége és etikája elszakad a magyar földtől, vagy legalább igen gyér és vékony szálakkal fűződik csak hozzá. Másodsor az, hogy a tekintélyre emelkedő főváros idegen divatja rombolólag hat és erőszakosan hódít. Vagy megöli, vagy elformátlantja a vidék szellemi életét, akadályozza sajátos fejlődésében, ránehezedik súlyával és elnyomja a divatok és az újság csábjával. A magyar földdel szemben Erdély igen mostohán áll, a mi arra taníthatott volna, hogy Erdélyre igen nagy gondot kell fordítani, mert Erdélyben a nemzeti politika a magyar műveltségnek kétségbevonhatóan túlsúlyán fordul meg. Kolozsvár Erdélylyel szemben rosszabb helyzetben van, mint Budapest a magyar vidékkel szemben, a minek megint az a hátrányos oldala, hogy míg Budapest kozmopolita kulturája a magyar vidéket fenyegeti, Kolozsvár magyar műveltsége az idegen nyelvű műveltség ellen nincs megfelelő módon fölfegyverkezve.

Föltűnő nagy különbség mutatkozik Magyarország (88·83⁰/₀) és Erdély (11·17⁰/₀), meg Budapest (27·55⁰/₀) és Kolozsvár (2·56⁰/₀) között. Föltűnő, hogy a közkönyvtárak egyes csoportjai arányszámában is nagy ingadozás mutatkozik s még jobban, hogy Erdélyben milyen kevés magánkönyvtár volt, vagy legalább milyen kevés került bele a sorozatba. Nagy könyvtáraink (a 10,000 kötetten felüliek) eloszlása nagyjában megfelel az általános és már ismertetett aránynak, de egyéb közkönyvtáraink arányszáma meglehetősen ingadozó, a magánkönyvtáraké egyenesen alacsony.

Folyó szám	Könyvtárak csoportja	Magyarország		Ebből Erdély		Magyarorsz. és Erdély könyveinek aránya %-ban
		Könyvtárainak száma	Könyveinek száma	Könyvtárainak száma	Könyveinek száma	
1	Nyilvános könyvtárak —	44	1192144	10	173611	14·57 ⁰ / ₀
2	Hatósági könyvtárak —	76	180924	19	4861	2·08 „
3	Tanintézeti könyvtárak —	555	1726662	91	392665	28·50 „
4	Egyházi hatóságok kvtárai	313	1370012	36	81407	5·9 „
5	Egyesületek könyvtárai —	335	404773	41	53055	12·81 „
6	Kölcsönkönyvtárak — —	77	423721	8	31136	7·3 „
	Közkönyvtárak összesen	1400	5,298836	205	736735	12·2 ⁰ / ₀
7	Magánkönyvtárak — —	1001	2,334138	61	116816	5 „
	Főösszeg — —	2401	7,632374	266	853551	11·17 ⁰ / ₀

A magyarországi és erdélyi könyvtárak adatainak főösszegei és %-a 1885-ben.

Látni való, hogy a részletezés nem változtatja vagy rontja meg az eredeti statisztikának fő eredményét, legfeljebb színezi, vagy egyes jelenségei föltüntetésével kézzelfoghatóbban magyarázza. Ha már a különféle könyvtárak csoportjaiban is nagy hullámzást kell látnunk, a melyet Magyarország és Erdély közkönyvtárainak száma mutat, még jobban kell csodálkoznunk azon a különbségen, mely a magánkönyvtárak számában nagyon is föltűnő. Ha pedig arra gondolunk, hogy a magánkönyvtárak közé igen kicsiny állományú könyvtárak is kerültek, igazán nehéz elképzelni, hogy Erdély területén csak 61 magánkönyvtár lett volna. De még ha a kimutatás általában hézagos és Erdélyre vonatkozóan hiányos is és ha a valóság kedvezőbb alakul is, a minthogy alakulhatott volna, mégis az erdélyi magánkönyvtárak statisztikája kedvezőtlen marad. Pedig, nem tudom, hogy általában s az általános műveltség megítélésére nem alkalmasabb-e a magánkönyvtárak állapotának részletező ismerete? Föltűnő, hogy a közkönyvtárak százaléka milyen alacsony: fele a tanintézetiek százalékának. Tudva, hogy tanintézeteink könyvtárai még ma is mennyire zárkóztak, ráemlékezve, hogy ajtajuk negyedszázaddal ezelőtt mennyire pókhálós volt, nem nehéz megállapítani, hogy ezeknek közművelődési jelentősége meglehetősen alacsonyan állott. Ha azután a részletek is érdekelnének bennünket és közkönyvtáraink ismertetését figyelemmel forgatnánk még inkább föltűnnék, hogy György Aladár fölfogását könyvtárainak élete nem igazolja, vagyis, hogy az nem a hazai könyvtárak gyakorlatán, hanem a fejlett külföldi könyvtári világ ismeretén épült és inkább *elméletül*, semmint megállapításul tekintendő.

Mivel a hatósági, egyházi és egyesületi könyvtárak is zárt területre szorítkoztak, közművelődési munkát végezni csak a kölcsönkönyvtárak segítettek a kétszerte nagyobb arányszámú nyilvános könyvtáraknak.

Külön összeállításban ismerhetjük meg nagy könyvtárainkat, melyek a könyvtár jellegére való tekintet nélkül, állományuk után vannak minősítve. A 10.000 kötetnél gazdagabbak már ide tartoznak, akár magán, akár nyilvános, akár zárt vagy akár kölcsönkönyvtárak legyenek. 2401 könyvtár között csak 129 ilyen van, vagyis a könyvtár megoszlása kedvezőtlen.

Sorszám		Nagy könyvtár	könyv	a könyv megoszlása o/o-ban
1	Budapesten van — — — — —	17	1,030,782	30·1 o/o
2	Magyarországon — — — — —	92	1,961,977	57·4 „
3	Kolozsvárt — — — — —	4	116,669	3·44 „
4	Erdélyben — — — — —	16	307,694	9·06 „
	Az egész országban — —	129	3,417,122	100· o/o

Mert ez a szám elenyészően kicsi, bár a könyvtárak állománya az egész állománynak csaknem felét foglalja magában. 129 nagy könyvtárral szemben 2272 egyéb könyvtár áll, amazokban 3,417.122 könyv, emezekben 4,215.252 könyv van, vagyis átlagban a többi könyvtárak egyenkint alig mutathatnak föl 200—200 könyvet.

Erdély ebben a tekintetben is hátra áll. 20 nagy könyvtárában 424.363 könyv van s ebből Kolozsvárra majdnem egyharmad rész esik, míg Budapestre 109 nagy könyvtárból csak 17 jut, de ez a 17 nagy könyvtár a vidékre eső 92 nagykönyvtár állományának felénél nagyobb anyagot foglal magában.

Nagy könyvtáraink legnagyobb része iskolai. Van egy egyházi (Gyulafehérvár) és e mellett a három régi nemzet múzeumi könyvtára képviseli a hagyományt és a nyilvános közkönyvtári típust, tehát a *ma* könyvtárát. Ezek az Erdélyi Múzeumé (az egyetemivel) 150.000 kötet, a Brukenthal-féle 56.000 és a még csak csirájában élő Székely Nemzeti Múzeum könyvtára.

A helyzet tehát éppen úgy alakult a nagy könyvtárak viszonyában, a mint előbb általában. Világos tehát, hogy a nagy könyvtárak koncentrált anyaga művelő hatását szintén csak a fővárosra, illetőleg a fővárosokra gyümölcsozteti s a vidék mellettök parlagon marad. Ha ezt a jelenséget megfigyelték volna, jóval korábban és igen sokkal hathatósabbban indították volna útra a vidéki közművelődés intézményeit. De ebben a munkában is előre kellett volna Erdélyt tenni, mert a vázolt állapotok Erdélyben a nemzeti politika fajsúlyával úgylis előre juttatták volna.

Ime az erdélyi könyvtárak állapota 1885-ben. Nem valami fölemelő. Erdély Magyarország mellett elmaradott s Kolozsvár helyzete Erdélylyel szemben kedvezőtlenebb, mint Budapesté a magyar vidékkel szemben. Könyvtáraink legnagyobb része elzárkózott vagyis közművelődési hatása alig van. Nagy könyvtáraink arányszáma, a könyvtáraknak típusuk szerint való megoszlása is mi ránk hátrányos. Könyv általában kevés van, könyvtár is kevés s úgy a könyv, mint a könyvtár megoszlása kedvezőtlen. A magyar könyvtárak szétszórta, magukra hagyatva, a szász könyvtárak tömören egymás mellett, a vidék elhanyagoltan, mert sem nagyobb közkönyvtárai, sem nagyszámú magánkönyvtárai nincsenek. Szóval az 1885-iki könyvtári statisztikának Erdélyre vonatkozó összeállításai nem mutatnak valami megnyugtató eredményt. Ha ezt a jelenséget annak idején észreveszik, lehetetlen, hogy általában a könyvtári ügyet, különösbbe az erdélyi közművelődés ügyét hathatós támogatásban ne részesítették volna. Annyival is inkább, mert ezzel csak az únióban elvállalt kötelességnek tettek volna eleget. Különben az erdélyi kérdés fölismerése és az erdélyi tudományos és közművelődési tevékenység *folytatása* amúgy is kötelessége lett volna a magyar államnak.

Az erdélyi fejedelmek művelődési politikáját éppen a magyar államnak nem lett volna szabad elhanyagolni.

Erdély magyar volta, politikánknak e legféltebb és legégetőbb kérdése, állítólag a magyar műveltség kérdése s egyaránt foglalkoztat minket és ellenségeinket. E kérdés vizsgálatában a könyvtárak és más gyűjtemények állapotának mindenkor való ismerete igen fontos. Az 1885-iki állapot rajzát az 1885-iki könyvtári statisztika szinte bántó hűséggel adta volna meg, ha annak idején megcsinálják. Az eredmény talán nagyobb munkára serkentette volna a politikát s Erdély nem volna magára és maga erejére utalva, mint ahogyan azzal élt addig és abból élt azután is.

Az erdélyi műveltségben mindenha volt valami sajátos, belső erő, melyet Erdély politikai helyzete állandóan tüzelt, de egyben állandóan táplált is. Nem véletlen, hanem *történelmi kényszerűség* intézte úgy Erdély sorsát és műveltsége alakulását, hogy a három nemzet egy politikai alakulást és egy magasabb műveltséget úgy tudjon létrehozni, hogy a mellett mindenik megtarthassa saját politikai és művelődési szabadságát. A magyarok első települése, a keleti végek védelmére rendelt székelység hadi szervezete és a déli végek őrzésére betelepített szászok kiváltságai a három nemzetnek bizonyos történelmi jogot, határozott rendeltetést adott s így önállást biztosított. Így a három nemzet a magyar király nevében kormányzó erdélyi vajda alatt birtokába vette az erdélyi medenczét s bár védelemben részesítette a később beszuródó vendégeket is, de nekik politikai jogot nem adott. E három, történelmi nemzet önálló fejlődést indított és később olyan szövetségfélét alkotott, mely különállásukat kiváltságaik szerint biztosította, de közös védelemre kötelezett. Ezt a viszonyt az idő és a külső szükség állandó kapcsolattá szilárdította, mely végül politikai alakulássá és alkotmánya élő szervezetté lett. A konstitúciók mind e három nemzet sajátos nemzeti önállóságát és jellemét hűen őrizte és további fejlődését biztosította. Annyira erőssé és állandóvá lett ez a kapcsolat, hogy mikor a török hódoltság éket vert a két Magyarország közé, Erdély csodálatos szívóssággal és ügyességgel mindvégig megmaradt önálló, magyar és szabad nemzetnek s a fejedelemség virágzó korszakaiban európai hatalommá is tudott lenni. A fejedelmi korszak eltörülhetetlen bélyegét nyomott Erdélyre, a magyar műveltség és a faji öntudat bélyegét, mely politikában, társadalmi, művelődési és irodalmi kérdésekben szinte változatlanul fönmaradt. Így érthető tehát, hogy Erdélyben a három nemzet előbb politikai, utóbb műveltségi közösségbe lépett ugyan, de önállóságát politikai hagyományaiban, műveltségét intézményeiben, faji jellemvonásait néprajzában, nyelvét irodalmában és a költészetben egyaránt ritka hűséggel őrizte meg.

Ez a sajátos alakulás sok erdélyi kérdést megmagyaráz, melyet a

Királyhágón túl vagy nem értenek meg, vagy félreértene, többi között a mi most ránk tartozik: az erdélyi műveltségnek korai föllépését, állandóságát és szervesnek nevezhető folytonos fejlődését. Az erdélyi műveltség történetében nincs megszakadás, még csak olyan lokális eltolódások sincsenek, mint a magyarországiban. Mert míg ott a nagy politika alakulása szerint Dunántúl, Éjszaknyugat vagy Éjszakkélet helyzete volt kedvezőbb a műveltség bontakozására, az erdélyi életben a műveltség állandóan egyes helyekhez volt kötve. Míg a magyarországi műveltség időközönként és időleges fejlődést mutat, az erdélyi folytonos, bár nem egyenlő mozgással jár és halad. Erdélyben a műveltség fejlődésében nincs megszakadás, nincs eltolódás, nincs megállás és nincs hézag. Bár néha elmarad a magyarországitól, de eléje is kerül, bár a tömegek életére nem olyan egyetemes hatású, de egyeseket vagy kisebb csoportokat jobban áthat s bár arányaiban nem olyan kiterjedt, de hatásában elevenebb és mozgalmasabb: az erdélyi műveltségben mégis két nevezetes vonást lehet fölismerni. Egyik az, hogy Erdélyben a gondolatok érlelődése gyorsabb, másik, hogy az egyszer sajátjává tett műveltséget gondosan megőrzi és ahhoz görcsösen ragaszkodik. Ez magyarázza meg, hogy az új művelődési irányok mellett még a régebbinek megsontosodott hagyományai is fennállanak.

Ezt a különleges folyamatot az erdélyi fejedelemség politikai függetlensége, a városi életnek gyorsabb kialakulása mellett a három nemzetnek sajátos lelki világa tették lehetővé és állandóvá.

A szászok városai aránylag rövid idő alatt fölépültek és virágzásnak indultak. Kolozsvár és Szeben már az Árpádok korában nagy jelentőségre emelkedtek s utóbbi később a magyarországi városokhoz mérten is előljárt. Az első erdélyi könyvtárak Kolozsvárt és Szeben városában voltak. A városi élet virágzását egy jóval későbbi adat még szemléltetőbben magyarázza.⁷ 1720 körül az ország legnépesebb városa Brassó volt 16.816 lakossal; 10.000-nél több lakosa Brassón kívül csak három városnak volt, Budának, Kolozsvárnak és Nagyszebennek. S a szászok földjén ma is sűrűn fekvő és nagy multra visszanező városok a szász művelődésnek nemcsak mai virágzását, hanem folyamatosságát, állandóságát is igazolják. Wlassics szerencsésen emeli ki a városi élet szerepét a magyar közművelődés történetében. Ez azonban még szembetűnőbb az erdélyi műveltség alakulásában és életében.

A városi élet a művelődés szükségét jobban kifejti és fejlődését jobban biztosítja. A polgári rend vagyonszerző, a kerített és kulcsos városok védelmet nyújtanak. Az anyagi jólét és a biztonság tudata műveltségre ösztökél. Erdély városaiban még ma is művészi és történelmi

⁸ Wlassics id. műve 33. és 37. l.

levegő van. Egy-egy város főtere vagy régebbi utcája úgyszólván építéstörténeti kiállitásnak tűnhet föl, a hol a művészettörténeti stílusok egymásutánja és folyamatossága szolid és biztos fejlődésről s a megtartó erő hatalmáról beszél. Kolozsvár építőművészetének régiségtárukban levő emlékei nemcsak arra tanítanak, hogy a város területén állandó, hanem arra is, hogy megszakítás nélkül folyó építési tevékenység uralkodott. Így van ez Erdélyben mindenütt s a település vonalaira eső egyházak történelmi adatai és építési stílusa, a városok és udvarházak építéstörténelmi emlékei igazolják, hogy Erdélyben a műveltség és művészet fejlődése folyamatos, megszakítás nélkül való volt. Az építészet nyomában járó művészetek, főként az ipari művészet, kivált a fejedelmi korszak alatt, magas fejlettségre emelkedett s egy némely ágában európai hirre vergődött. Erdély nemcsak a keresztyén szellemnek, hanem a nyugati művelődésnek is előretolt bástyája volt, melynek minden mozdulatát tudomásul vette s a keleti világnak minden rezzenését megérezte, művészi hatását első kézből kapta. Amazok a szellemi életre, tudományra, irodalomra, emezek az anyagi életre hatottak kedvezőbbben, de a nyugat és a kelet életének ide gyűrűző hullámai Erdély területén és nem eredmény nélkül simultak el.

Az erdélyi városok iskolai, egyházi, hadi és ipari élete egyaránt igazolják, hogy e területen a művelődés állandó és mindig kora színvonalán álló volt. S ez a városi élet, melyhez fogható a magyar területen kevés akad, szinte teljesen kívül áll az erdélyi belső és nemzetközi politika küzdelmein. Szerencséje volt Erdélynek, hogy politikáját nem a városi népből kiemelkedő patricius rend intézte. Ez a politika, ha miatta a városokat koronként nehéz válságok sújtották, vagy ha küzdelmekbe kerültek is, de csendesebb időkben, főként Erdély aranykorában, bőségesen kárpótolta az erdélyi városokat. Ez a jelenség pedig azért érdemel különös figyelmet, mert csakis így lehet megérteni, hogy míg Erdélyben a belső politikán állandó bizonytalanság uralkodott, míg Erdély nemzetközi helyzete állandó ingadozásban rezgett, a városok falain belől szabadon szállt a templomi ének, vígan kattogott az ötvös kalapácsa, tanított az iskola és dolgozott a nyomtató műhely. Pap, tanító, iparos és nyomdász fölött szinte nyomtalanul zúgott el minden politikai vihar.

Az egyetlen vihar, a mely megrázhatta és megrendíthette volna a művelődésnek természetes műhelyeit, a templomot és az iskolát: a hitújítás, Erdélyben igen gyorsan és igen nemesen a máig híres erdélyi türelemben olvadt föl. A gondolkodás és a vallás szabadságának törvénybe iktatására itt azért volt olyan korán szükség, mert itt, e föld minden lakójának éreznie kellett és érezte is, hogy egyetlen *i* miatt a közös hazát vesztébe dönteni nem szabad. Kelet és Nyugat mesgyéjén,

két világ ütköző pontjává lett Erdély és csakugyan fönmaradása függött a reformáció elintézésétől. A tordai végzés pergamenja nem lehetett erősebb a XVI—XVII. század hitbéli fanatizmusánál, de a magyarországi reakció éle a Királyhágó szirtjein kicsorbult. Szinte azt lehetne hinni, hogy a hitújítás gyors lepergése és az új tanoknak hirtelen következése és hódítása nem vallási, hanem művelődési áramlat volt s ha felelő részében dogma volt is, másik, szebb felében, a gondolkodás és a lelkiismeret felszabadulásának gyönyörűsége, mely egyaránt magával ragadta a régi egyház híveit és az új tanok apostolait. Ime lett legyen a fejedelem bármilyen vallású, templomot épített, iskolát fundált, egyházakat javadalmazott s egyetem és könyvtár alapításán törte a fejét. Az erdélyi história telve van véres politikai eseményekkel és nehéz küzdelmekkel, de telve van a szellemi és anyagi művelődésnek gazdag emlékeivel is; amazt a fejedelmi udvar és a nagy politika irányította, emezt a városi élet és a polgári rend biztosította.

Így érthető meg, hogy Erdélyben a politika és a műveltség nem forrott oly szorosán össze, hogy amannak balsorsa emezt is magával rántotta volna. A három nemzetet egységes politikai hatalommá kölcsönös egymásra utaltságuk tette, hagyományaik közösségén, megszállott földjük szeretetén kívül közös műveltsége fűzte szorosabban egymáshoz. A fajilag különálló százságot bölcs királyainktól nyert szabadságuk és önállóságuk a politikai magyar nemzethez kötötte, mert tőle délre és keletre vallás és műveltség tekintetében mélyen alatta álló környezet tanyázott. Etnikus különbségeiket a szükség és műveltségök közössége egyenlített ki vagy legalább simította le. A szász nemzet politikai küzdelmei mindig harmonikus békével fejeződtek be és fiai mindig közelebb jutottak az erdélyi fejedelmek udvarához. A fejedelmi udvar pedig, mert a szász városokban rejlő szellemi és anyagi erőt érdekében állott megkímélni, politikájában és hadi vállalataiban inkább a politikára és harczra termett székely és magyar nemzet fiaira támaszkodott. E politikának két nagy föladata volt: megtartani az erdélyi medenczét a magyarság számára és megvédeni a nemzetnek politikai és lelkiismereti szabadságát. Vagyis e politika egyaránt kedvező volt a szabadság és a műveltség fejlődésére.

Az erdélyi fejedelemség, ezt a kedvező politikát a XVII. század derekán a Tiszától keletre elterülő magyar földre is kiterjesztette. Krassó-Szörénytől kezdve, Biharon, Abaújon keresztül fel Ugocsáig elterülő föld tartozott ekkor Erdélyhez. A politikai uralom ugyan hamarosan véget ért, de Várad, Kassa és Sárospatak máig hirdetik az erdélyi műveltségben birt részességüket.

Az erdélyi műveltség régi emlékei annál jobban meglepnek s annál gazdagabban kerülnek elő, mennél mélyebben merülünk el múltja tanul-

mányozásába. Az így előkerülő emlékek igazolják és magyarázzák az erdélyi műveltséget, mely hagyományaiban ma is él és maig nemzetibb és bizonyos tekintetben fejlettebb, sőt tisztultabb, mint a magyarországi.

Ez a művelődési folyamat, mely a szász atyafiak városai megalapításával és a magyar királyság hatalmának kiterjesztésével szinte egy időben indult meg és párhuzamosan haladt, folyamatosságában állandó volt és mindig kora színvonalán maradt s ha egyszer-másszor valamennyire s rövid időre kátyúba került is, viszont egyszer-egyszer Európával merész kapcsolatot is tudott létesíteni. Erdély könyvtárait is ez a művelődés hozta létre. Korai följegyzéseink vannak régi egyházi és káptalani könyvtáiról. Van tudomásunk kolostori könyvtáiról, melyek közül nem egy maradt korunkra a templomok sekrestyéiben vagy toronyszobáiban. Iskolái mellett könyvtárak alakultak, hiteles értesülésünk van magánkönyvtárak létéről és szálnalmas elpusztulásáról. Gyűjteményünkben a fejedelmi és főúri könyvtáraknak néhány igen szép emléke maradt meg s kerített városainkban több nagy-könyvtár szál'ott ránk, melyek a XVI. század folyamán s később alakultak. A fejedelmi udvar, a városi rend fejlettsége nagyjában a mostoha viszonyokkal is dacolni tudott. S bár sok égetés, dúlás, háború vonult végig Erdélyen, annyi csapás még sem viharzott fölötte, hogy minden könyvét s e nagy művelődésnek minden emlékét megsemmisíthette volna. Rendszeres kutatás és figyelmes gond ezek számát és ismeretét tetemesen növelni fogja. Erdély művelődési történetét majd csak azután lehet igazán megírni, ha emlékeit föl'kutattuk, rendeztük és megszólaltattuk. Az erdélyi könyvtárak történetében új fejezet indul meg a XVIII. század legvégén, midőn gróf Batthyány Ignác, gróf Teleki Sámuel és b. Brukenthal Sámuel közkönyvtárat alapítanak, megelőzve a magyar közkönyvtárak alapítását; mikor főként a francia műveltség hatása alatt az erdélyi főurak egymásra alapítják magánkönyvtáraikat. A XIX. század derekán kezdődik a társadalom és az állam munkája; amaz közkönyvtárat, köztük a miénket, emez újonnan létesített iskolái mellé tanulmányi könyvtárakat tervez s egyetemi könyvtárunk megalapításával az újabb időszaknak jelentőségben és értékben is legnagyobb eredményét mutathatja föl. Az erdélyi műveltség rajzában a könyvtár világról szóló részlet szépen kapcsolódik azokhoz a törekvésekhez, melyek irodalmi, tudományos téren, az iskolázás történetében, a könyvnyomtatás meghonosításában és föl'virágoztatásában, az akadémiai gondolat és a múzeumi eszme alakulásában, a külföldi kapcsolatok szövésében, szóval a szellemi művelődésnek egész vonalán mutatkoznak. Erdély történetének e még részletesen meg nem írt fejezete arra figyelmeztet bennünket, hogy a művelődésnek minden eredménye nemcsak Erdélynek mai területén, hanem azokon a magyar területeken is feltűnik, melyek egykor élénkebben

az erdélyi fejedelemség hatalmi és művelődési körébe tartoztak. Gondolni kell arra is, hogy e nagy hagyományú mult alatt Erdély egészen magára volt utalva s arra is, hogy Erdélyért az anyaország csak a legújabb időben kezdett érdeklődni s hogy az únió eleintén inkább politikai, mint művelődési kapcsolat volt.

Ha e gondolatokat kellően mérlegeljük, észre kell vennünk, hogy Erdélyt az 1885-iki könyvtári statisztika jóformán még abban az állapotában találta, melyre saját ereje által emelkedett s olyan helyzetben rajzolta, melyet önálló művelődési törekvéseinek köszönhetett.

Az erdélyi könyvtárak állapota a mult század utolsó negyedében az első és mint mondtuk, utolsó könyvtári statisztika adatai alapján nem vígasztaló, de bizonyos mértékben megnyugtató. Mert arra eszméltet, hogy a mi je Erdélynek a könyvtár világában van, majdnem teljesen az övé és nemcsak emléke régi műveltségének, hanem folytatása és feltékenyen őrzött hagyománya.

Ha az 1885-iki könyvtári statisztikának Erdélyre megállapított eredményeire visszagondolunk s mérlegeljük az azóta lefolyt negyedszázadnak könyvtári törekvéseit, azt kell föltennünk, hogy egy ma készülő statisztikai fölvétel amannál jóval kedvezőbb képet adna. Hiszen a külföldi példák és a művelődési politika értékének fölismerése szinte napról-napra előkerülnek. A magyar állam a múzeumi és könyvtári ügyek intézésére 1897 végén önálló szervezet, a múzeumok és könyvtárak világa ez ügyek társadalmi képviselőit 1902-ben szövetséget alkotott. E hivatalos és társadalmi fórumokon kívül a földművelésügyi minisztérium, a közművelődési egyesületek, a különféle egyházak, egyes városok s más hatóságok újabb könyvtárakat alapítottak. A gyűjtők száma megnőtt, a könyvbörze nekilendült s a közönség igénye is jelentékenyen fokozódott. Mikor pedig az iskolán kívüli oktatás különféle alakban tervszerűen szervezkedett, a könyvtári ügy fejlesztését szükségkép előmozdította. Könyvnek és könyvtárnak, forgalmuknak és jelentőségüknek ma már értékelésök van és azt kell hinni, hogy e téren legalább elméletben nagyot kellett haladnunk.

Szinte magától kinálkozik ez a kérdés, hogyan állunk ma az erdélyi könyvtárakkal s van-e haladás az 1885-iki állapottal szemben?

Ha a György Aladár-féle fölvételnek folytatása volna, hamarosan meg lehetne felelni erre az igazán izgató kérdésre, így azonban legfeljebb csak közvetett válasza merek gondolni.

Pontos és egybevetésre alkalmas összehasonlító anyag híjján, meg kell elégedni azzal, ha az említett források alapján bizonyos csoportosításokat tehetünk.

A közkönyvtárak állapotát a *Magyar Minervának* utolsó (1904.) folyama alapján egybe lehet vetni. Mivel azonban a magánkönyv-

tárakról 1885 óta semmiféle fölvételünk nincs, általános arányszámok megállapításáról le kell mondani. Ez az egybevetés tehát húsz esztendőre vonatkozik, vagyis arra az időre, mely 1904-ig, másfél évtizedig szinte folytatása a régi könyvtári politikának és csak hat esztendőt foglal le az újabb mozgalom megindulásától.

A *Magyar Minerva* 1904-ből 264 erdélyi közkönyvtárat sorol föl, tehát 59-czel többet, mint amennyit az 1885-iki fölvétel.

9 községi népkönyvtárban van	--- --- --- ---	2678 könyv
42 EMKE népkönyvtárban	--- --- --- ---	7337 „
77 iskolai-, ifjúsági- és népkönyvtárban	--- ---	23239 „
47 középiskolai könyvtárban	--- --- --- ---	449361 „
12 főiskolai könyvtárban	--- --- --- ---	137519 „
18 kaszinó könyvtárban	--- --- --- ---	29020 „
44 egyesületi, köri stb. könyvtárban	--- --- ---	171013 „
1 a gr. Teleki-család könyvtárban M.-Vásárhelyt		40000 „
14 egyházi testület könyvtárban	--- --- ---	179184 „
<hr/>		
264 közkönyvtárban összesen	--- --- --- ---	1039351 könyv van.
Mivel 1885 évben Erdélyben 205 közkönyvtárban		736735 könyv és
1904 évben Erdélyben 264 közkönyvtárban		1039351 könyv
volt, a húsz évi gyarapodás 59 közkönyvtárra	---	302616 könyv.

A gyarapodásról mutatkozó 302,616 könyv húsz esztendőre esik, 41·07%-nak felel meg, az évi gyarapodás tehát alig valamivel több 2%-nál, a mi bizonyára kevés. Ez a gyarapodás részben azokra az új könyvtárakra esik, melyek 1885 óta keletkeztek. Ilyenek például a népkönyvtárak (51) s egy-egy újabban alapított iskolai könyvtár. Ide számít a gróf Teleki-könyvtár anyaga, melyet 1885-ben a magánkönyvtárak között vettek fel. Ha már ezeket a tényeket megállapítottuk, nem lehet elhallgatni, hogy így az 1885-ben meglévő s 1904-ben is fölvett közkönyvtárak e húsz év alatt nagyon gyengén gyarapodtak.

Ugyanílyen eredmény mutatkozik, ha a közkönyvtárak állománya alapján e két esztendőre vonatkozó arányszámokat vizsgáljuk, hány könyv esett ezer lakosra és egy négyzetkilométerre. Az első pillanatra itt is kedvezőbb jelenséget vélünk látni, mert míg 1885-ben ezer lakosra 378·5 és egy ²km.-re 13·9 könyv esett, 1904-ben ezer lakosra 425·6 és egy ²km.-re 17·0 könyv esett.

Sor-szám	Év	Könyv	Népesség	1000 lakosra esik könyv	Terület □-km.	1 □-km-re jut könyv
1	1885	736,735	2,254,070	326·8	61,061	10·4
2	1904	1,039,351	2,442,383	425·6	61,061	17·0

Erdély közkönyvtárainak állománya az 1885 és 1904. években.

Ez emelkedésnek megint az a magyarázata, hogy új könyvtárak alakultak s egy nagy magánkönyvtár a közkönyvtárak sorába került. A meglévő könyvtárakra kiszámítható arányszámok aligha közelítenék meg ezeket. Valamennyire vizsgálatot nyújthat, hogy az 1000 lakosra eső arányszám emelkedésében a lélekszám emelkedése is figyelembe veendő. Kár, hogy az 1885. évi statisztikában megállapított arányszámot (ezer lakosra 555:1 könyv) a magánkönyvtárakat nélkülöző kimutatás alapján nem ellenőrizhetjük.

Ez általános eredménynek mintegy beszédessé váló részletezése a következő kimutatás, mely Erdély huszonhat nagyobb városában lévő közkönyvtárának húsz évi gyarapodásáról és gyarapodó lakosságához mérten az ezer lakosra kiszámított arányszámban mutatkozó változásról szól. Igazolja, hogy húsz év alatt a közkönyvtárak könyvanyaga gyarapodott és hogy e gyarapodás az emelkedő lélekszámhoz mérten is átlag emelkedő irányt mutat. De mutat viszont hanyatlást is. Ezeket a jelenségeket észre kell venni s föl kell ismerni bennök bizonyos változásokat is, melyek a műveltséget és a magyarságot egyformán és közelről érintik.

Sorszám	Város neve	1880			1900		
		Népesség	Könyvek	1000 lakosra jut könyv	Népesség	Könyvek	1000 lakosra jut könyv
1	Kolozsvár — —	30,363	162,940	5368	46,670	229,515	6418
2	Nagyszében —	19,446	145,957	7506	26,077	159,448	6114
3	Marosvásárhely	13,192	67,686	5130	17,715	71,621	4042
4	Brassó — — —	29,584	39,240	1326	34,511	59,990	1738
5	Gyulafehérvár —	7,338	33,726	4596	9,669	42,865	4433
6	Nagyenyed — —	5,362	23,052	4299	7,296	41,518	5692
7	Székelyudvarhely	5,948	17,196	2891	7,733	27,907	3608
8	Sepsiszentgyörgy	5,268	11,057	2098	7,030	27,771	3876
9	Besztercze — —	8,063	23,852	2958	10,873	24,644	2275
10	Székelykeresztúr	2,968	12,475	4273	3,421	20,996	6137
11	Medgyes — —	6,489	14,594	2248	7,665	20,887	2725
12	Szamosújvár —	5,317	10,534	1982	6,171	14,582	2346
13	Zilah — — —	5,961	8,143	1366	7,164	14,314	1998
14	Déva — — —	3,935	11,928	3031	6,867	13,670	1979
15	Balázsfalva —	1,080	6,227	5766	2,122	12,802	6033
16	Szászváros — —	5,451	11,596	2126	6,238	12,019	1910
17	Szászsebes* —	6,244	11,566	1852	7,754	11,070	1427
18	Segesvár* — —	8,788	19,983	2274	10,857	10,596	975
19	Kézdivásárhely	5,183	946	—	5,451	8,993	1648
20	Csikszereda —	1,597	4,315	2701	2,622	8,827	3362
21	Szászrégen* —	5,652	11,027	1949	6,544	8,821	1348
22	Torda — — —	9,434	6,395	677	12,104	8,688	718
23	Dés* — — —	6,191	10,247	1655	9,646	8,533	887
24	Szilágyosmlyó —	4,189	3,921	936	5,651	6,285	1112
25	Fogarás — —	5,307	—	—	6,457	2,954	456
26	Erzsébetvárcs —	2,500	791	316	3,539	1,839	519
		210,850	669,398	3174	277,847	941,155	3387

Erdély közkönyvtárainak eloszlása városanként az 1880. és 1900. évben.

Kolozsvár vezet, ezer lakosára 6418 könyv esik (1885-ben 5368) és sorban így következnek: Nagyszeben (6114—7506)⁹; Székelykeresztúr (6137—4273), Balázsfalva (6033—5766), Nagyenyed (5692—4299), Gyulafehérvár (4433—4596), Marosvásárhely (4042—5130) stb. De míg a sorban 20 évvel előbb Erzsébetváros állott (316 könyvvel ezer lakosra), leghátúl Fogaras (456) áll.¹⁰ E számok kétfelé mutatnak; a könyv és a lakosság szaporodására és e mellett, a könyv és a lakosság szaporodásának viszonyára. Míg Kolozsvárt a könyv és a lakosság növekedésében a könyvé volt nagyobb, Nagyszebenében viszont a lakosságé. Feltűnő Balázsfalván az arányszám emelkedése, de értéke azonnal leszáll, ha a valóságot vesszük, mely szerint kicsiny lakossága (1080) és kevés számú könyve (6227) húsz esztendő alatt hogyan növekedett, a megkétszereződött 2122 lélekre megkétszereződött 12.802 könyv jutott, tehát arányszáma lényege szerint mozdulatlan. Ez a táblázat a maga beszédes adataival kétségtelenül elárúlja, hogy a magyar művelődési középpontokul tekintendő városok lakosságának emelkedése lassú, de állandó, a mi a magyarság számbeli gyarapodását jelenti, viszont azonban a könyvek gyarapodása nem arányos a népesség szaporodásával, a mi a városok lassúbb ütemű művelődésére utal.

Ha a városok szerepe, melyet a művelődés és azzal együtt a magyarság gyarapításában játszanak, csakugyan annyira lényeges; ha a könyv szerepe, melyet az egységbe foglaló magyar műveltség terjesztésében játszik, csakugyan annyira jelentős; ha az erdélyi városok lélekszámának átlagos emelkedése ennyire lassú és ha az ezer lakóra jutó arányszám átlaga (3174—3387) úgyszólván alig valami: hogyan tudjuk elfogadhatóvá tenni húsz esztendőnek ily nyomoruságos eredményét? Úgy látszik, hogy e húsz esztendő időszejének minden felelős tényezőjét az egész országos és közművelődési politikát kellene a letűnt kor koporsójára hívni. De nem azért, mintha nem akarta, hanem mert nem tudta, micsoda kötelesség vár reá. A kísérletezés és műkedvelés évei így kelnek ki mélyen elhantolt sírhalmukból, így idéznek embereket és intézményeket az utókor ítélő széke elé. Jó erre eszmélni, mert soha sem lehet eléggé hangoztatni azt az igazságot, melyet az új kor etikája kivetett utazó kosarából, hogy a közélet vezető embereinek felelőssége nem záródik le agyondicsért koporsójával és tovább él sírjára halmozott koszorúinál. De a dicsősége is.

E húsz esztendő építő munkájáról elég ennyi is, elég az a néhány fogyatékos adat, melyet az 1880 évi népszámlálás és az 1885-iki könyvtári statisztika s az 1900-iki népszámlálás és az 1904-iki összeállítás meg-

⁹ Az első szám az 1904-iki, a második az 1885-iki adatot mutatja.

¹⁰ Viszont a * jelölt városokban a György Aladár „Magyarország köz- és magánkönyvtárai” cz. műve és a Magyar Műnerva III. kötete alapján gyarapodás nem mutatható ki, minek a nagyobb könyvtárak időközben történt újrendezése lehet az oka.

felelő tételeinek szembeállítására megközelítőleg mutat. Elég rámutatni a számokban kifejezhető tényekre és elég némi útmutatást adni azok olvasására. Arról, hogy a könyvnek egyes adatokban megjelölt mennyisége milyen mértékben volt hozzáférhető, könyvtári otthonában milyen kezelésben és figyelemben részesült — ez alkalommal ne szóljunk. *György* Aladár könyve nem tudott a magyar közéletben népszerűsége jutni. Adatait éppen úgy nem olvasták, a hogyan nem fogadták meg tanításait. Pedig írója és műve egyformán többlet érdemelt volna, mint azt, hogy ama szomorú példák számát szaporítsa, hogy fogyatékosan mívelt közéletünkben sem fogékonyság, sem akarat nincs a jól választott irány követésére, valószínűleg azért, mert senki sem szeret második lenni.

Talán szerencse, hogy a *György*-féle könyvtári fölvételnek folytatása nincs, mert így igazán nem tudunk pontos egybevetést tenni, a mi bizonyára kedvezőtlenebb eredményt mutatna. Viszont azonban kívánni kell, hogy az a statisztika harmincz esztendő múlva megismételtesék, mert szükségünk van arra, hogy tisztán lássunk s reményünk lehet arra, hogy kedvezőbb alakulást állapíthatunk meg. Ezt a reményt arra a kísérletre lehet alapítani, melyet Erdély nagy könyvtárainak az 1885-iki és 1910-iki állapotok szembeállításával végezhetünk.

Emlékeztetve elől közölt összefoglaló kimutatásunkra, mely a nagykönyvtáraknak 1885-iki állapotáról szól, érdemes ugyanilyen kimutatást adni ugyancsak a nagy könyvtáraknak 1910-iki állapotáról. Az 1910-re szóló *Statisztikai Évkönyv* 132 nagy könyvtárról számol be, a mi az 1885-iki 129 nagy könyvtárról szemben azért nagy haladás, mert az *Évkönyv* csupán a közkönyvtárakról számol el, holott *György* A. a magán könyvtárakat is felvette, de haladás azért is, mert az *Évkönyv* kimutatása nem teljes. Éppen Kolozsvárról is hiányzik belőle az unitárius kollégium nagy könyvtára, mely az 1904-iki *Minervában* 35.000 kötetel volt fölvéve.

Sorszám		Könyvtár van		Kötetek száma 1910-ben	Megoszlás %-ban
		1885-ben	1910-ben		
1	Budapesten	17	36	3,663.651	54·8 ^o / _o
2	Magyarországon	92	75	2,236.614	33·4 ^o / _o
3	Kolozsvárt	4	4	294.581	4·4 ^o / _o
4	Erdélyben	16	17	494.645	7·4 ^o / _o
	Az egész országban	129	132	6,689.491	100 ^o / _o
1—2	Magyarországon (Budapesttel együtt)	109	111	5,900.265	88·2 ^o / _o
3—4	Erdélyben (Kolozsvárral együtt)	20	21	789.226	11·8 ^o / _o
	Az egész országban	129	132	6,689.491	100 ^o / _o

Magyarország és Erdély 10.000-nél több kötetet számláló könyvtárai 1910-ben.

Az egyes adatok itt javításra szorulnak. Így pl. Budapest 3,663.651 kötetét le kell szállítani, mivel abban a M. N. Múzeum könyvtárának olyan összefoglaló adata csúszott be, mely az egész gyűjtemény darabszámát adja, tehát nemcsak a szószerint vett könyv-anyag számát. Hasonlóképpen más könyvtárak is összeutalt anyaguk létszámát vallották be s általában az *Évkönyv* adatai, a kérdőívek azonos szövege daczára sem készültek egyöntetű eljárással. Ha e figyelembe veendő tényekre gondolunk s ha az *Évkönyv* adatait tekintjük, az erdélyi nagykönyvtárak 1910-iki 11·8⁰/₀-a az 1885-iki 12·5⁰/₀-a mellett már nem hat olyan rosszul. Kolozsváré pedig, noha így is kedvezőbben alakul (3·4⁰/₀—4·4⁰/₀), minden esetre jobbá válik. Ha Magyarország (Budapest nélküli) százalékat tekintjük, (57·4⁰/₀—33·4⁰/₀) megdöbbenéssel állapíthatjuk meg a vidék hanyatlását. Ha meg Budapestét vesszük, 30·1⁰/₀—54·8⁰/₀) érthetlenné találjuk Budapest emelkedését. Itt olyan nagy különbségek vannak, melyeket hamarosan megmagyarázni alig lehet s annál kevésbé nem, mert Magyarországra (87·5⁰/₀—88·2⁰/₀) és Erdélyre (12·5⁰/₀—11·8⁰/₀) vonatkozó összefoglaló %-ok sem nyújthatnak közelebbi tájékozást. Ezek az eredmények, bár nem tekinthetők véglegeseknek, eléggé eszmélthetnek arra, hogy vagy a főváros központosítása sikerült a vidék rovására ijesztő módon, vagy az *Évkönyv* statisztikája körül van valami hiba.

Akár az egyik föltevés áll meg, akár a másik, mindenképpen baj van közműveltségünk berkeiben. A kisebb baj az lenne, ha a közműveltség mérőszerszámjának, a statisztikának volna valami szerkezeti hibája. Például, hogy egyes könyvtárak, főként a vidékiek, nem küldötték be adataikat, vagy hogy egyes könyvtárak adatai nem pontosak. Ezt a hibát új fölvétellel meg lehetne találni s meglehetne korrigálni. A nagyobb baj az lenne, hogy a vidék művelődése nagyon elmaradt a fővárosé mögött. Ez annál nagyobb veszedelem, mennél fogékonyabb a főváros az ötletek szerint alakuló idegen művelődési hatások elfogadására s mennél kevésbé van a vidék a főváros ötletes utánzataival szemben mérséklő, átalakító, vagy ellenálló munkára képesítve. Ezt a kérdést is tisztázni kellene, mert műveltségünk csak akkor lesz igazán a saját lelki tulajdonunk, ha az idegen hatásokat meg tudjuk válogatni s nem nyargalunk minden idegen szélről felvert ördögsekér után. Közműveltségünk irányítása, irodalmunk és ízlésünk művelése, könyvtári világunk ismerete nélkül, statisztikánk mérőszerszámja nélkül nagyon taláalomra indult s ideje volna már tudva csinálni ezt, a mit eddig ötletekre bízva elszalajtottunk.

Ezt az általános összevétel magunkra, Erdélyre, mélyebb vizsgálat tárgyává is tehetjük, ha nagy könyvtáraink adatait az *Évkönyv* alapján az 1885-iki statisztikával egybevetjük.

Sorszám	Könyvtár neve	1885	1910	Gyara- podás ‰-ban
		könyv	könyv	
1	Ág. h. ev. főgimn. tanári könyvtára, Besztercze --	14.575	28.252	76·8
2	Ag. h. ev. Honterus gimn. könyvtára, Brassó ...	24.487	30.566	24·5
3	Gör. kel. oláh középisk. tanári könyvtára, Brassó	3.606	17.065	373·0
4	Batthyány-könyvtár, Gyulafehérvár -- -- --	18.334	37.556	104·8
5	Kalazantinum intézet könyvtára, Kolozsvár -- --	8.517	13.707	60·9
6	Ref. teol. fakultás könyvtára, Kolozsvár -- -- --	—	17.505	—
7	Ref. kollégium könyvtára, Kolozsvár -- -- --	27.332	36.837	34·8
8	Ferencz József Tud. Egyetem és Erdélyi Múzeum könyvtára, Kolozsvár -- -- --	150.000	226.532	51·0
9	Ref. kollégium könyvtára, Marosvásárhely -- --	22.579	26.096	15·5
10	Ag. h. ev. főgimn. tanári könyvtára, Medgyes --	13.148	13.010	—
11	Bethlen főiskolai könyvtár, Nagyenyed -- -- --	17.860	40.156	124·7
12	Erdélyi ág. h. ev. egyház könyvtára, Nagyszeben	—	11.887	—
13	M. kir. áll. főgimn. tanári könyvtára, Nagyszeben	17.437	13.540	—
14	Br. Brukenthal-múzeum könyvtára, Nagyszeben	56.000	113.864	103·3
15	Róman kultur-egylet könyvtára, Nagyszeben --	3.505	10.093	187·9
16	Ag. h. ev. gimn. könyvtár, Segesvár -- -- --	17.236	14.788	—
17	Székely nemzeti múzeum könyvtára, Sepsisztgyörgy	—	43.538	—
18	Ref. székely Mikó-kollégium könyvtára, Sepsí- szentgyörgy -- -- --	9.952	19.186	95·8
19	Ref. Kún-kollégium nagykönyvtára, Szászváros --	8.747	14.627	67·2
20	Unit. gimnázium könyvtára, Székelykeresztur --	15.155	24.666	62·7
21	Ref. kollégium könyvtára, Székelyudvarhely -- --	8.263	20.976	153·8
22	Ref. Wesselényi-kollégium könyvtára, Zilah -- --	6.474	14.779	128·2
Összesen --		444.207	789.226	78·0

Erdély nagykönyvtárainak gyarapodása 1885-től 1910-ig.

Ez az egybevetés is csak a külső, számszerű adatokkal számol, tehát ez sem fül a mi könyvtári világunk finomabb kérdéseitől. De egyelőre és a megfelelő anyag híján ennyi is elegendő egy vagy más jelenség fölismerésére.

Bizonyosnak látszik, hogy Erdélyben fővárosa és vidéke között nincs olyan feltűnő és szinte megdöbbentő különbség, mint Budapest és a vidék között, a mi azt mutatja, hogy az egykori önálló fejedelemség hagyományait és művelődési ösztönét megőrző Erdély most is önállóan és saját erejéből dolgozik. Erdélyre tehát a becézett fővárosnak nincs olyan hatása, mint a magyarországi vidékre, de viszont Erdélyre az únióból folyó gondoskodás sem terjedt ki föltűnő mértékben. Erdély művelődésében hagyományainak megtartó erejét használja fel és intézményeiben és embereiben sajátos művelődési ösztön él és működik, mely egyenletesebb, de egyben konzerválőbb is, mint a magyarországi.

Feltűnő, hogy e nagykönyvtárak mindenike jelentékeny gyarapodást mutat, átlagban 78‰-ost. Ezt az átlagot a brassói görögkeleti középiskola tanári könyvtára igen magasan meghaladja (373‰) s vele együtt a nagyszebeni román kulturegylet (az Astra) könyvtára is jelenté-

kenyen túllépi (187·9%). E nagy százalékok kétségtelenül mutatják az oláhok művelődési törekvését, de mutatják egyúttal azt is, hogy nekik még mindig igen sok pótolni valójuk van, ha a három történeti nemzettel műveltségben és így a polgári jogokban és kötelességekben egyenlővé akarnak lenni. Mert a nagy százalékok mögött igen sovány valóság áll, két könyvtárban mindössze 27,158 kötet könyv, mely az 1885-ben kimutatott 7111 kötet könyvnek negyedszázados növekedését jelenti. A brassói Honterus-gimnázium könyvtárának gyarapodása 24·5% és a kolozsvári ref. kollégiumi könyvtáré 34·8% a legkisebb; de meglepő a Brukenthal-könyvtáré 163·3%, mert anyagának megduplázását jelenti s a nagyenyedi Bethlen-kollégiumé 124·7%, mert az annyi viszontagságot látott főiskolai könyvtár újjászületését hirdeti. Az egyetemi és múzeumi egyesített könyvtárak gyarapodási százaléka ugyan csak 51%, de az alapúl szolgáló állomány igen tekintélyes: 226·532 kötet. Magunkról lévén szó, két megjegyzést kell tennem. Az egyik, hogy ez adat realitása minden kétségen felül áll, továbbá, hogy 1910-re vonatkozóan, csupán az eddig rendszeresen felállított anyagot adja. Ilyen nagy állomány mellett az 51% igen tekintélyes gyarapodást mutat.

Figyelmeztető és serkentő ez összeállítás reánk annyiban is, hogy itt Erdélyben a könyvtárakkal nemcsak a műveltség, hanem egyúttal a magyar műveltség terjedése és mélyülése jár együtt. 22 nagykönyvtár közül nyolcz idegen műveltség szolgálatában áll és részint a régi szász műveltség folytatása, részint az újabb keletű oláh művelődés kezdete. Itt tehát olyan versenyről van szó, mely végeredményében egymás megértésére fog ugyan vezetni, de csak akkor, ha ebben a versenyben mi járunk elől. Hogy pedig ezt a reánk váró és bennünket előbb-utóbb elkerülhetetlenül utólérő föladatot elvégezhessük, minden téren, tehát a közműveltségben is így a könyvtárban is, komoly és szakszerű munkát kell végeznünk. A műkedvelés mindenütt fölszínesség, a képzettség mindig s minden működésében nemzeti érték. A művelődési politikából azonban egyenesen kizárandó, a mi nem igaz érték, tehát a könyvtári műkedvelés is.

Ezek az eredmények nem véglegesek, inkább eszméltetőek, mint teljes hitelűek, mivel az alapúl szolgáló adatok nem teljesek. Két, illetőleg három munkálatnak azonos elvek szerint csoportosított eredményei, de nem terjednek ki az egész országra. Ilyen módon egységes alapot meggyőzésre alkalmas egybevetéshez nem szolgáltatnak. Annyi eredményt talán sikerült szemléltetővé tenni, hogy közműveltségünk kérdéseiben, mint sehol a világon, az elmélet, ha még oly csillogó is, elmélet marad. Mert azzal, hogy a könyvtár jelentősége és szerepe felől igen fejlett szölamok forognak és igen csillogó elméletek kerülnek a tájékozatlan közönség elé, nem sokra megyünk.

Erdély műveltsége és magyarsága politikánknak legféltettebb és legégetőbb kérdése s ennek vizsgálatára a könyvtár útjain elérhető és kimutatható művelődési eredményekről eddig egyetlen kézzelfogható valóság sem került forgalomba. Nem került forgalomba olyan valóság a magyarországi viszonyokról sem. Pedig erre szükségünk van.

Gondoskodni kell első sorban a közművelődési politika mérőszerszámáról, a megfelelő statisztikai fölvételekről, a melyekből mindenki megismerhesse a mai állapotokat, hogy azután megállapíthassa a teendőket s azok sorát. Kell könyvtári statisztika s az idevágó anyagnak rendszeres földolgozása. Kell sok más egyéb. Mert mindez már nem elmélet és ábránd, hanem gyakorlat és kötelesség. Kell gondolkodó fej, határozott irány és tudatos munka, a könyvtári élet és világ ismerete s jelenőségének helyes értékelése.

A könyvtári világnak mindennapi kérdései felől hiában tudunk külföldi analógiát és elméletet, ha a könyvtári élet gyakorlati világát nem ismerjük. Ha a könyvtárt az életbe beleállítani nem tudjuk s munkája eredményeit megállapítani meg sem kíséreljük: hasonlók leszünk ahhoz a hajóshoz, ki otthon felejtí mágnesét és mélység mérő kötelét. A nemzeti politika vizeire is hiába eresztjük rá a könyvtár-elmélet hajóját: mágneses tű és mérő kötél nélkül úttalan úton és ismeretlen vizeken bolyongunk.

(Kolozsvár.)

Erdélyi Pál.